

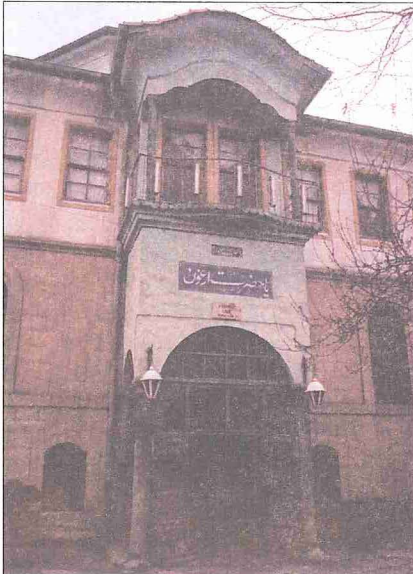
KÜTAHYA MEVLEVİHÂNESİ

XIV. yüzyılın sonunda kurulan
ve XIX. yüzyılın sonlarında
yeniden inşa edilen mevlevîhâne.

Kütahya il merkezinde Börekçiler mahallesinde Dönerler (eski Kapanaltı / Tahil-pazarı) meydanının güneybatısında yer alan mevlevîhâne, erken dönem mevlevîhâneleri olan Konya ve Afyonkarahisar'dan sonra üçüncü merkezdir. Şecerelere bâni ve ilk postnişin olarak geçmiş bulunan Celâleddin Ergun Çelebi'den (ö. 775/1373) dolayı Erguniyye Dergâhı, Ergun Çelebi Zâviyesi ve Zâviye-i Erguniyye adlarıyla da bilinmektedir.

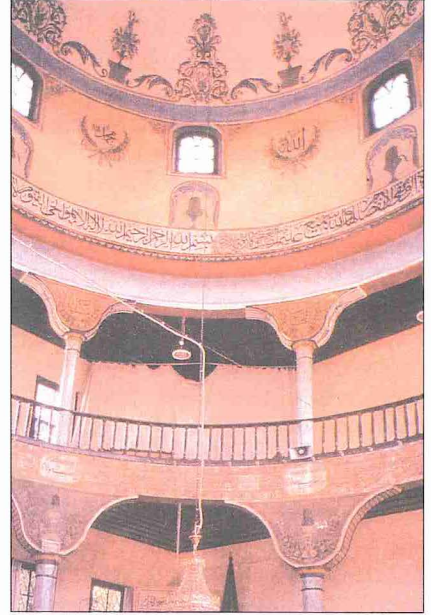
Kuruluşuyla ilgili rivayete göre mevlevîhânenin çekirdeğini, 1237-1243 yılları arasında Emîr İmâdüddin Hezâr Dînârî tarafından inşa edilen Hezâr Dînârî Mescidi meydana getirmektedir. Önce Celâleddin Ergun Çelebi'nin, ardından diğer postnişinlerin buraya defnedilmesiyle adı geçen mescid Ergun Çelebi Türbesi'ne dönüşmüş, kuzeyine de semâhâne inşa

Kütahya Mevlevîhânesi'nin cümle kapısı

edilip mevlevîhânenin ilk kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Mevlevîhânenin şeceresi incelendiği zaman idaresinde açıklanamayan büyük boşluklar, dolayısıyla faaliyetinin kesildiği veya zayıf olduğu dönemler görülür. Şeyh vekili Hasan Ulvî el-Mevlevî'nin 1909 tarihli mektubunda, bâni ve ilk postnişin Celâleddin Ergun Çelebi'den sonra oğlu Burhâneddin İlyas Çelebi ile amcazadesi Zeynüddin Çelebi'nin (ö. 827/1424) posta oturdukları, ancak Timur vak'ası, Karamanoğulları istilâsı ve II. Yâkub Çelebi'nin ölümünün (832/1429) ardından Kütahya'nın Osmanlılar'ın idaresine geçmesi üzerine aileden mevlevîhâneyi idare eden İlyas Paşa'nın evlâtlarının Konya ve başka yerlere göçüp mevlevîhânenin bir türbedara bırakıldığı anlatılmaktadır. 950'ye (1543) kadar geçen 125 yıla yakın süre boyunca boş kalan posta Kütahyalı İbrâhim ve Mehmed dedeler oturup dergâhı tekrar faaliyete geçirmişlerdir. Bundan sonra dergâh 1601-1689 arasında, Mevlânâ Dergâhı'nın on yedinci postnişini III. Muhammed (Küçük) Ârif Çelebi'nin kızı mesnevîhan Kâmile Hanım ile oğlu Hüseyin Çelebi ve kızı şair Hâce Fatma Hanım tarafından yönetilmiştir. Dergâhın ilginç tarihi boyunca Karahisar Mevlevîhânesi'nde olduğu gibi burada da Şeyh Küçük Hüseyin Çelebi'nin yerine iki kadın vekâleten postnişinlik etmiştir. Postnişin listesine göre bunun arkasından mevlevîhâneyi sonuna kadar Hüseyin Çelebi'den gelen çelebiler idare etmiştir. Ancak arada yine yönetim boşlukları olmuştur. Meselâ 1791'de Abdürrahim Atâ Çelebi'nin oğlu Mehmed Sâib Çelebi on bir yaşındayken posta geçtiğinde ve 1895'te İdris Hamdi Çelebi'nin ölümünden sonra küçük kardeşi Ergun ve oğlu Sâkîb büyü-yüncüye kadar dergâh Hasan Ulvî, Âmil Çelebi, Ahmed Remzi Dede gibi vekiller tarafından yönetilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Sâkîb Dede'nin Şam'daki Mevlevî alayına sadece on bir dervişle katılmış olması, komşu âsitâneler olan Bursa'nın altmış yedi ve Karahisar'ın altmış üç dervişle katıldığı göz önüne alınırsa Kütahya Mevlevîhânesi'nin bu dönemde nüfus ve faaliyet bakımından son derece zayıf durumda bulunduğunu gösterir.

Kütahya Mevlevîhânesi semâhânesinin içinden bir görünüşü

Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân'ın yazarı Mustafa Sâkîb Dede, Ali Nutkî ve Abdülbâki Nâsır dedelerin babası olan Yenikapı Mevlevîhânesi postnişini Seyyid Ebûbekir Dede, Galata Mevlevîhânesi postnişini Kudretullah Dede'nin babası Yenikapı Mevlevîhânesi açıcıbaşı Seyyid Ahmed Sâlih Dede, hattat-şair Pesendî Hacı Ali ve Câfer dedelerle şair Derviş Hüsam bu ocakta hizmet etmiş olan ünlü simaların bazılarıdır.

XIX. yüzyıldan önce mevlevîhânenin ne tür binaları ihtiva ettiği belli değildir. Ancak Ergun Çelebi'nin kurduğu kütüphane ile (Vahîd Paşa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir) XV. yüzyılda inşa edilen Eydemir Vakıf Hamamı'ndan meydana gelen bir kuruluş olduğu bilinmektedir. Mevlevîhâne 1812'de onarım geçirmiş, 1814'te bitişiğindeki evin şeyhlerin harem-selâmîliği olarak vakfedilip külliyyeye ilâve edilmesinden sonra 1838-1839 yıllarında yeniden inşa edilmiştir. 1841-1842'de Abdülmecid döneminde tekrar onarılmış, 1848'de postnişin Hacı Abdül-

kadir Efendi tarafından çeşmeleri tamir edilmiş, 1887-1889 yıllarında II. Abdülhamid'in emri üzerine yeniden yaptırılmıştır. Zamanla harap olan yapılar topluluğundan semâhâne 1959'da esaslı bir onarımla ve Dönerler Camii adıyla kullanılmaya başlanmış, 1964 ve 1972 yıllarındaki onarım ve ilâvelerle günümüze intikal etmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1254 (1838) tarihli iki krokiye göre mevlevîhânenin yeniden düzenlenmesiyle birlikte külliye'nin cümle kapısı kuzey yönünde açılmış ve güneyde yer alan eski cümle kapısı muhtemelen hareme mahsus bir arka kapı niteliğine dönüştürülmüştür. İki katlı, kare planlı bir çeşit çadır örtüsü çatının gizlediği bağdâdî yalancı kubbe ile örtülü olması gereken ahşap karkaslı, hımiş semâhânenin yan ve ön cephelerinde iki sıra dikdörtgen pencere açılmış ve kuzey cephesinin ortasındaki giriş kapısının üstüne galeri katından kullanılan, köşk denilen bir pencere yerleştirilmiştir. Semâhânenin ortasında yer alan iki kat yüksekliğindeki dâirevî semâ meydanı, yuvarlak kesitli ve "nezz-i Mevlânâ" sayısına uygun olarak on sekiz sütunun taşıdığı bir bağdâdî kubbe ile örtülüdür. Semâhâneye girişi sağlayan kapı ile eksenindeki türbeye yapışık mihrabın iki yanında kesintiye uğrayan züvvâr mahfilleri meydana göre daha yüksektir. Galeriler katına çıkışı sağlayan merdivenin adı geçen krokilerde gösterilmemesine karşılık bugün olduğu gibi kapının sağ tarafında bulunduğu tahmin edilebilir.

Mevcut iki krokide ilkinde çadır örtülü, ikincisinde kırma çatılı olarak farklı örtü sistemleriyle gösterilen tek katlı, dikdörtgen planlı küçük türbenin bu tarihteki içi ve girişi hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak türbe girişinin semâhânedeki olduğu gibi eski giriş yolu üzerinde ve harem bahçesine bakan doğu cephesinde bulunduğu söylenebilir. Bu tarihlerde türbe ile semâhânenin içten bağlantılı olmadığı anlaşılmaktadır.

Semâhâne- mescid dışarıdan kare planlı, iki katlı, üç tarafında iki sıra halinde pencere, zemin katı kısmen kâgır, üst katı ahşap yüksek bir yapıdır. Cephe ortasında semâhâneye girişi sağlayan çıkmalı cümle kapısının üstünde iki çini levha görülür. Alttaki büyük olanında kobalt mavi üzerine beyaz iri ta'lik hatla "Yâ Hazreti Ergun" yazılı olup ketebesinde Halil Mâhir imzası bulunmaktadır. Bu levha 1887-1889 yenilemesinde konulmuş

olmalıdır. Alttaki küçük levhada da lâcivert üzerine mavi ve kiremit renkli rûmî spirallerle süslenmiş beyaz ta'likle "Yâ Hazret-i Mevlânâ" yazılı olup Cumhuriyet dönemine aittir. Semâhânenin iki yan cephesinde sadece altı üstlü on dört dikdörtgen pencere, arka cepheye ise güney köşesine yakın dış merdivenle ulaşılan ikinci kattaki kadınlar mahfilinin giriş kapısı dışında sağır bir cephe düzeni görülmektedir. İçten bağdâdî yalancı bir kubbe ile örtülü semâhânenin kiremitle kaplı kırma çatısının ortasına sekizgen planlı kasnakla yükseltilmiş, her yüzünde birer basık kemerli pencere olan, piramidal çatı ile örtülü bir fener kubbe oturtulmuştur. Tepesinde ise destarlı sikkeli büyük bir bronz alem bulunur.

14,70 x 14,60 m. ölçülerinde kareye yakın bir alanı kaplayan semâhânedeki düz tavanlı, iki katlı züvvâr mahfiliyle çevrili, sekiz ahşap direk ile taşınan, yüksek kasnaklı bağdâdî bir kubbe ile örtülü, 9 m. çapında dâirevî bir semâ meydanı mekânın merkezini teşkil eder. Bursa, Yenikapı, II. Manisa, Kahire âsitâneleriyle II. Samsun zâviyesi de böyle dâirevî planlı, galeriyle çevrili ve kubbe ile örtülü orta semâ mekânına sahiptiler. Günümüzde bunlardan sadece Kütahya ve Kahire mevlevîhânelerinin semâhâneleri ayakta. Bu özelliği sebebiyle Kütahya Mevlevîhânesi'nin semâhânesi istisnâ bir örnek teşkil eder. Doğu ve batısından yarım daire şeklinde birer züvvâr sekisiyle çevrili, ahşap döşemeli semâ meydanının zemininin ortasında suyunun şifalı olduğuna inanılan bir kuyu bulunmaktadır. Her katta sekizgen bir kesite sahip sekiz adet mermer taklidi boyalı direk Bursa kemerleriyle bağlanmıştır. Zemin ve galeri katı arasında cümle kapısının üstünde on iki basamakla ulaşılan, ara katı biçiminde ahşap korkuluklarla çevrili balkon şeklinde asma bir mutrip mahfili bulunur. Mükebbire balkona ise galeri katının iki orta penceresinden çıkılmaktadır.

Beşik kemerli ve üstü çiçek nakışlı mihrap nişi semâhânenin güneydoğu köşesindedir. Kapı ekseninde semâhâne ve türbe duvarlarında açılan sivri kemerler sayesinde iki mekân birbiriyle irtibatlı hale getirilerek mekânın asıl işlevi öne çıkarılmıştır. Türbe ve semâhânenin bu ilişkisi nâdir görülen bir özelliktir. Mihrabın sağ tarafına sivri piramit çatılı, tepesi ve sövesi sarıya ve yeşile boyanmış, destarlı sikkeli ahşap bir minber konul-

muştur. Türbe girişinin önündeki direkte, altı sivri dilimli ve yuvarlak torna işi korkuluklu bir ahşap mesnevi kürsüsü asılıdır. Semâhânenin güneybatı duvarında II. Mahmud'un kabartmalı tuğrası, Hâlet Efendi'nin 1227 (1812), Sultan Abdülmecid'in 1257 (1841) tarihli tamir kitâbeleri asılmıştır.

Semâhânenin meydan çevresindeki dalgalı hareketli kemerler sarı, yeşil, mavi ve kiremit renkleri hâkim olan nakış ve hat tezyinatıyla çok ilgi çekicidir. Cümle kapısının önündeki ışıklı desenli, çrtalı tavanın ortasındaki oval göbeğin içinde yapraklarla çevrili, sarı ve beyaz natüralist gül motifli bir kompozisyon yer alır. Mavi mermer taklitli direk başlıkları siyah zemin üzerine "C" kıvrımlı sarı yapraklı motifler ve bordo bir şeritle çevrilidir. Zemin katın yeşil zeminli direk üstü boşluklarında, alttan zarif, sarı ve beyaz çiçekli girdanlarla çevrilmiş sehpa üzerinde yağlı boya destarlı sikkeli motifleri görülür. Bu boşlukların üstündeki galeri tabanını meydana getiren sarı ve beyaz zeminli kuşakta, "Ey kâşif-i esrâr-ı Hudâ Mevlânâ" mısra ile başlayan şiir, ta'likle yazılmış Farsça beyitler ve aralarında, destarlı sikkeli motifler üzerinde dikdörtgen kartuşlar içinde "Yâ Hazret-i Mevlânâ" ibaresi bulunur. Kubbe kasnağını taşıyan sütun üstündeki boşluklarda girdanlarla çevrili Ashâb-ı Kehf'in isimleri yer alır. Galeriler katında bulunan kemerin iç tarafındaki üç boyutlu yeşil-sarı zikzak ve sarı-mavi yaprak motiflerinin canlılığı dikkat çekicidir.

Süslemenin ağırlık noktasını kubbe ve kubbe kasnağı oluşturmaktadır. Kasnak eteğinde, ketebesini Ahmed Mâhir Kütahyavî Tekfurdağzâde imzalı, sülüs hatla yazılmış 1304 (1887) tarihli Âyetü'l-kürsî kuşağı dolandır. Kasnak pencerelerinin altında, perdeli yuvarlak nişler içinde sehpa üzerinde destarlı sikkeli kalem işi motifleri tekrarlanır; pencerelerin arasında kurdeleli girdanlar içinde "Allah", "Muhammed" isimleriyle dört halifenin adı yazılıdır. Pencere üstünde bir sıra "C" ve "S" kıvrımlı iri yapraklar arasında sehpa üzerinde vazolu çiçek motifleri vardır. Kubbe göbeğinde de 1304 (1887) tarihli iri sülüs istifli İhlâs sûresi kompozisyonu mevcuttur. Naif sarı çiçek buketleri arasında kıvrımlı üzüm dallarının yer aldığı zikzak motifli bir şerit bu yazının çevresinde dolandır.

Türbe semâhânedeki daha eski olup Beylikler veya Selçuklu dönemine kadar

indirilebilir. Semâhâne XIX. yüzyılda esaslı onarımlar ve yenilemeler geçirdiğinden önceki durumu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Semâhâne-mescid mekânının güneybatısına bitişik olan türbe 7,4 x 4,5 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı bir yapı olup ortada basit tromplarla geçilmiş bir kubbe ile örtülüdür. Türbe, 5 m. açıklıklı, geniş basık bir sivri kemerle semâhâneye bağlanmıştır. Türbedeki duvar kalınlığı genelde 1 m. olup kalınlık doğu yönünde 1,35 metreye ulaşmaktadır. Mekân, batı ve güney duvarlarının ortasındaki beşik kemerli iki pencereden ışık almaktadır. Hamza Güner'e göre dergâhın bânisi ve ilk postnişini Celâleddin Ergun Çelebi ile oğlu Burhâneddin İlyas, Zeynüddin Çelebi, Sâkib Mustafa Dede, Kâmile, Hâce Fatma ve Havvâ hatunlar, şeyhlerden Mehmed Muhlis Çelebi, Ali Şâkir Çelebi ve İsmâil Hakkı Çelebi ile ailelerinden Mehmed ve Ebûbekir Çelebiler, Fatma ve Halime Meliha hanımlar gibi şahısların sandukaları buradadır. İki kademeli, piramidal çatılı türbe alaturka kiremitle örtülmüştür. Çok sayıda onarım geçirmiş olan türbenin mihrap nişi bulunmaması ve dikdörtgen planında mihrabın kıble yönünden hayli kaymış olması eski Hezâr Dînârî Mescidi olduğu rivayetiyle çelişmektedir.

1814'te Reîsülküttâb Galib Efendi, mevlevîhânenin bitişigindeki evi harem-selâmlık olarak şeyhlerin ikametine tahsis ettirmişti. Arşiv vaziyet krokilerine göre 1254 (1838) tarihli yenilemeden önce harem-selâmlık bölümünü, eski tekke kapısının sağındaki küçük hâmuşânın yanındaki harem kapısından girilen, geniş harem bahçesinin güneydoğusunda, yan yana uzun yamuk dikdörtgen planlı, kırma çatıyla örtülül iki mekân meydana getirmekteydi. 1838-1839 yıllarındaki yenilemede bu iki mekân yıkılıp yerlerine iki katlı büyük bir harem-selâmlık, kuzeye doğru birbirine bitişik matbah-ı şerif, helâ ve derviş hücreleri inşa edilmiştir.

İki katlı ahşap harem-selâmlık bölümü "L" şeklinde bir plana sahip, üst katın şeyhe tahsis edildiği eski tekke kapısının sağındaki küçük hâmuşâna bitişik bir kapıyla ulaşılan batı bölümünün selâmlığa, doğu bölümünün harem tahsis edildiği bir bölümlenme sergilemekteydi. Muhtemelen matbah-ı şerif ve derviş hücreleri gibi harem-selâmlık da 1887-1889 yenilemesinde farklı bir planda inşa

edilmişti. Harap durumda olan bu harem-selâmlık binası 1972'den sonra yıkılıp önündeki küçük hâmuşânla güneydeki eski tekke girişi kaldırılarak arsası park haline getirilmiştir.

Semâhâne ile birlikte II. Abdülhamid dönemindeki büyük onarımda değişik bir planla yeniden inşa edilen matbah-ı şerif ve derviş hücreleri birimi tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra harap duruma gelmiş ve 1964 yılında onarılarak bazı iç değişikliklerle Kızılay aşevi haline dönüştürülmüştür. Dikdörtgen planlı bina güneydoğusundaki Eydemir Hamamı'na bitişik olarak inşa edilmiştir. Bugünkü durumda kâgir cepheli yapıya, kuzey tarafa daha yakın olan kitâbesi sökülmüş beşik kemerli kapı ile ulaşılmaktadır. Yapı, taşkın profil ve kilit taşı yedi beşik kemerli pencereye ve binayı çepeçevre dolanan iki sıra silmeli taş saçağa sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Hatt-ı Hümâyun, nr. 48320-K (Kütahya'da müceddeden inşası tekmil olmayan mevlevîhânenin resm-i musattahıdır) ve Hatt-ı Hümâyun-M (Kütahya'da müceddeden inşa olunacak mevlevîhâne ebniyesinin resm-i musattahıdır) (H.1254 / M.1838-39); VGMA, *Mücedded Anadolu Defteri*, nr. 587, s. 109 vd.; *Tercüme Defteri*, nr. 1766, sıra 21, 102 vd.; Mevlânâ Müzesi Arşivi, Vakfiye, Berat sûretleri, nr. 51/44; nr. 51/29 (22 Kânûnuevvel 1327 / M. 1909); nr. 97/51; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 22-23; Sâkib Dede, *Sefîne*, I, 59-96; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 148-149, 226, 227; Hamza Güner, *Kütahya Camileri*, Kütahya 1964, s. 9, 10, 102; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 122-124; Mustafa Çetin Varlık, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, Erzurum 1980, s. 112; Faruk Şahin, "Kütahya'da Çinili Eserler", *Kütahya: Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul 1981-82, s. 128; Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", a.e., s. 223-224, 347-354, 373-375, 630-636, 653-654; Hasan Özönder, "Kütahya Mevlevîhanesi", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhaneler Kongresi*, Konya 1993, s. 69-89; Ş. Barîhüda Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri* (doktora tezi, 2000), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 427-451, çizim XXV, 1-8, rs. XXV, 1-4; Sezai Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler* (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 184-190; Kemal Özmen, "Kütahya'nın İncisi Dönenler Camii", *Nalburiye*, 22 Ağustos 1922, s. 159-161; Hamdi Aydın, "Kütahya'da İnanmalar", *TFA*, II/38 (1952), s. 597.

SEVGİ PARLAK – BARİHÜDA TANRIKORUR

KÜTAHYA ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

KÜTTÂB

(bk. KÂTİP).

KÜTTÂB

(کتاب)

Bazı İslâm ülkelerinde dinî ilkokullara verilen ad.

Mektep kelimesiyle eş anlamlı olan küttâb Osmanlılar'da mektephâne, mekteb-i sıbyân, sonraları ise ibtidâî mektep ve ilk mektep gibi adlarla anılmıştır. Batılı yazarlar ise daha çok Kur'an okulu adını kullanmışlardır. Bu okulların tam olarak hangi tarihte ortaya çıktığı belli değilse de Emevîler ve Abbâsîler döneminden beri en yaygın temel eğitim kurumları olduğu bilinmektedir. Başlangıçta İslâmiyet'i yaymak için vazife gören ve farklı etnik grupları İslâm inancı ve hayat tarzıyla bütünleştirmede önemli rol oynayan bu kurumlar daha sonraki dönemlerde ağırlıklı olarak dinî kültürün muhafazasında etkin olmuştur. Köylerde, kasabalarda ve şehirlerde hemen her mahallede ihtiyaca göre bir veya birden fazla bulunan küttâblar, temel eğitimin gerçek bir mümin yetiştirme amacıyla da bağlantılı şekilde genellikle hocaları daha ileri seviyede eğitim veren bir camiye bitişik halde kurulur ve bazı dersler cami içinde yapılırdı. Küttâbların inşa masrafı gibi diğer harcamaları da ya bir vakıf yahut hayır severler veya bizzat öğrenci velileri tarafından karşılanırdı. XIX. yüzyıla kadar devlet bu kurumlara nâdiren müdahale ettiğinden okulların fizikî şartları, müfredat programları ve ücretleri aileler ve okul görevlileri tarafından belirlenirdi. Öğretmenlerin (müderres, müallim, hoca, müeddib, mektebdâr, molla) ücretleri aynı ya da nakdî olabilirdi. Bazı öğretmenler ise ücretsiz ders verirdi. Varlıklı ailelerin kendi çocukları için özel küttâblar kurdukları da olmuştur.

Çoğunlukla erkek çocukların eğitim gördüğü bu kurumlara zaman zaman kız öğrencilerin de alındığı, İran ve Hindistan'da görülen bazı nâdir örnekler dışında erkek ve kızların ayrı ayrı okutulduğu bilinmektedir. Bu okullar, öğrencilere başta okuma yazma ve basit hesap kuralları gibi temel eğitimin verildiği yerler olmasının yanı sıra aynı zamanda medresele hazırlık konumundaydı. Küttâblarda eğitim gören öğrencilerden başarılı olanlar medrese eğitimine devam edebiliyorlardı.